

Детството - исторически промени и тенденции

Настоящият поглед върху промените в детството през последните десетилетия в няколко българо-мохамедански села в Западните Родопи само поставят темата за необходимостта от проучване историята на детството. Той е само опит да се проследи въздействието на модернизационните процеси върху детството и неговата промяна като важна част от самите тях. Само сравнението между детството на различните поколения може да покаже силната историческа промяна в преживяването на тази възраст, която веднага се от-

кроява при сравняване на автобиографични спомени за различните времена.

Демографските изменения и раждаемостта в българо-мохамеданските села в Западните Родопи следват общата тенденция, характерна за процеса на модернизация: демографски преход, който води до утвърждаване на модела на малкото семейство с две до три деца. Този модел се утвърждава през 70-80-те години и макар че се срещат и семейства с повече деца, създаването на семейство с две деца господства в представите на днешните ученици за техния бъдещ дом. Носители на промяната в репродуктивното поведение са най-вече родените през 50-60-те години. В много отношения това поколение играе най-важна роля за създаването на вътрешна динамика на

процесите на модернизация в тези села.

Най-общо могат да се разграничат няколко поколения, чието детство е засегнато по различен начин от въздействието на тези процеси. Това се отнася до промяната в ролята на училището, образованието и писмената култура, както и на тяхното възприемане в селото, до участието на децата в труда и “икономическото” отношение към тях в семейството, до разпростиране процеса на индивидуализация върху децата чрез разпространение формите на лично пространство и индивидуални занимания /четене, учене, игри, играчки/, до създаване на лични планове за бъдещето, избор на професия и т. н.

Това деление на поколения е условно. Селата не са - и не са били хомогенни в социално отношение. Делението на поколения - както това се прави в социологическата литература - има предвид общите “исторически преживявания” на връстниците, както и наличието на една

група връстници, които въздействат върху останалите и придават облика на съответната възрастова група. В този смисъл възрастните поколения, до чието детство имаме достъп чрез техните разкази и за които може да се ползва и най-ранната запазена училищна документация, са родените през 20-30-те години на XX век.

В повечето от разказите на това възрастно поколение тяхното собствено детство е представено в контраст с живота на сегашните деца. Този контраст дава възможност да се видят най-важните от днешна перспектива параметри на детството през очите на най-възрастните.

Повечето спомени за детството в ми-

Труд в семейството, Дебрен, 90-те години на XX век

налото са свързани с работата. Детският спомен е неотделим от оране, копане, от работата с домашните животни. Семейната икономика - изхранването на семейството, е била немислима без участието на децата и от двата пола. Детското всекидневие в тези десетилетия между двете световни войни е белязано преди всичко от спомени за участие в селския труд, в който на децата в семейството обикновено са били отреждани и тежки самостоятелни отговорности.

Трудът на децата има непосредствено значение за оцеляването на семейството и той слага основен отпечатък върху техните спомени.

Повечето детски спомени имат харак-

Якорудско, 60-те години на XX век

тера на обобщения, в тях много рядко се срещат отделни случки, по-скоро се очертава нормативната страна на всекидневие то. Заедно с това в спомените за детството на най-възрастното поколение много рядко се говори за наказания или бой - това са отделни случки по поводи най-често на взаимоотношения между самите деца: според разказите родителите /както майките, така и бащите/ наказват децата си само в изключителни случаи.

В собствените истории на хората има много вмъкнати разкази за младостта и детството на родители им, за техния произход и създаването на дом и семейство. Те са интересни свидетелства на общуването на родители и деца и препредаването на семейните истории от поколение на поколение.

Извън семейния свят, в автобиографичните истории за детството на възрастните, се споменава и училището. То се среща по-скоро спорадично в тези спомени на най-въз-

растното поколение и заема твърде малко място в тях. Светските училища в повечето села в Западните Родопи се откриват в средата на 20-те години. Техните образователни цели не показват веднага непосредствено практическия си характер и някои възрастни оценяват едва от по-късна перспектива значението им.

В разказите на родените през 20-те години разказвачи /повечето мъже/ възпитателното въздействие в детските години, се свързва преди всичко с религиозното възпитание, както и със съветите на родителите.

В повечето от тези разкази училището е запомнено най-вече със своята нова необичайна предметност: моливи, плочи, чин, дъска, както и с общо взето благосклонно - неутралното или строго отношение на учителите.

През 30-те и 40-те години държавната политика към децата в Западните Родопи се

изразява главно чрез дейността на училището. В селата все още липсват здравносъществателни станции, детски градини и домове и други институции за деца. Учителите в някои села успяват със съдействието на местното население да открият безплатни ученически трапезарии за бедните деца, подпомогнати от Съюза за закрила на децата в България. Най-трайно утвърдилата се трапезария за бедни деца е тази в с. Дебрен - създадена още в 1931/1932 г. и ръководена от учителката Василка Алиманска. В нея в продължение на повече от десет години 15-16 бедни деца получават хляб и топла храна, като част от продуктите /най-често фасул и кромид/ се даряват от населението. Подобни трапезарии се откриват и в другите села /напр. в с. Горно Дряново/. Навярно поради ниската възраст на децата в автобиографичните спомени много рядко се срещат следи от тази грижа към децата.

През 30-те и 40-те години - доколкото може да се съди от наличните автобиографични спомени - училището не се свързва с бъдещата реализация на децата. Усвояването на трудовите умения, необходими за домашното стопанство, е по-важно, както за момичетата, така и за момчетата от това поколение.

В следващите десетилетия обаче отношението към мястото на училището в детското всекидневие и в плановете за бъдещето се променя. Една от причините за това вероятно е откриването на работни места за хора с професия и образование в самите села: в създадените през 60-те години детски градини, здравни служби и т. н. Но този интерес не се обяснява само с оглед на перспективите за работа, самото образование получава по-висок об-

ществен престиж. През 60-те и 70-те години кръгзорът на децата се разширява и чрез радиото и телевизията. Засилена от училището, ролята на контактите и взаимната подкрепа между връстници нараства и подпомага утвърждаването на предпочитаните от тях нови стандарти на всекидневния живот. За много от хората, родени през 50-60-те години, грижата за устройването на дома, домашните удобства и създаването на уют в крак с модата, и особено за бъдещето и просперитетът на децата, изместват дотогавашните хоризонти, свързани най-вече с оцеляването на семейството. В този процес може да се говори за поколение и поколенчески връзки, защото в спомените за 70-те

често се говори за конкретни случаи, когато връстниците взаимно си помагат да се утвърдят тези нови стандарти.

Това е и първото поколение млади хора от мюсюлманските села, което не с отделни свои представители, а с по-няколко души от селото /в това число и момичета/ навлиза в средните училища в града. При принудителната промяна на имената обаче много от момичетата се връщат обратно на село и остават без образование. Затова според автобиографичните свидетелства от почти всички села /особено на жени/ възродителният процес е причинил сътресения по пътя на вече направения избор за по-добро образование и в много случаи е възпрепятствал оставането на децата в училище.

Участието в домашния труд остава важна част от всекидневния живот на децата и в следващите поколения. Днешните деца също участват в отглеждането на тютюна и други земеделски култури, както и в грижата за животните. Както и през 30-те години, и сега децата се освобождават за няколко дни от училище, когато трябва да се вадят картофите. Трудът на децата запазва важно икономическо значение, но отношението към децата в повечето семейства не е “икономическо”.

Несравнимо по-натоварени с работа, отколкото учениците в града, на децата обаче се предоставя време за учене и развлечения: разходки, игри, гледане на телевизия. Мнението на децата и тяхната перспектива и желаниа в много семейства имат голямо значение.

Ако най-възрастните почти не говорят за игри извън труда в своите спомени, поколението на 40-45 годишните /особено жените/ си спомня по-сложни в сравнение с миналото игри със сюжети: не с кукли и други играчки, но игри на “продавачки в магазин” и други, заимствани от града или резултат на динамизиращия се живот в селото. Играчките се появяват в разказите на родените в края на 60-те години, но тогава те са били рядък и ценен подарък и са били пазени изключително грижливо. Развлечени-

Дебрен, 90-те години на XX век

ята на най-новото поколение деца продължават да бъдат повече колективни.

Групите от по-големи деца /12-14 г./, формирани обикновено от връстници от един и същи пол, играят голяма роля в детския живот днес. Също така момичетата - за разлика от момчетата - поддържат приятелства чрез писма със свои връстнички от други краища на страната, с които си пишат редовно, изпращат снимки и някои от тях взаимно са си гостували. Приятелските връзки са силно емоционално натоварени.

Накратко очертаните промени в характеристиките на детството показват, че неговата промяна е една от най-видимите стра-

ни на процеса на модернизация в българо-мохамеданските села в Западните Родопи. Ако животът на най-възрастните изглежда по-скоро традиционен, то този на децата носи белезите на детството, белязано от консумативната епоха и медиите. Това е обаче живот в семейната и селска общност, която допуска новото развитие и дори го поражда. Промяната може да се разглежда като резултат на взаимодействие на силните традиционни нагласи с модерните институции, медии, комуникации. Това взаимодействие е породило силна собствена вътрешна динамика в тези села.

Тази динамика трябва да се има предвид с оглед на перспективите пред днешните деца и младежи: техните собствени стремежи и мечти за бъдещето се разполагат върху цялостната мирогледна система, изградена от социалния опит и нагласи на няколко поколения.

Анализирайте по групи следния текст и направете обща дискусия по проблемите след него.

“...Ражда тя и като пада бебето, тя го обвива в една риза. Пъна го отрязва със сърп, връзва го от косата. Идва по-големият брат и казва: “Мамо, конят е в някаква царевича на некакви хора. Ако седи трябва после да се плаща там глоба, нали, задето е изял царевичата.” Тя излиза на двора и пада плацентата от нея. И тя излиза, обаче кръвта върви от нея, обаче гледа да закара коня и комшията я среща и казва: “Абе, комшиийке, неудобно е да те питам, ама ти нали преди два часа беше бременна, видех те на двора?” “Ами така, комшии, казва, ама аз сега го родих.” “А къде вървиш сега?” “Ами ще ида да закарам коня, оти

ще ме глобят и нема откъде да платя после глобата...”

· Кой помага на майката при раждането на детето в този разказ? Къде са се раждали повечето от децата през тридесетте години?

· Колко време си позволява да почива тази майка след раждането?

· Защо тя не може да си позволи да почива?

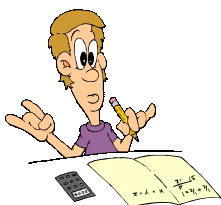
· Какво е можел да направи нейният син, за да ѝ помогне?

· Знаете ли какви опасности за здравето на жената се създават в такава ситуация?

Баба и внучка, Якоруда

- Как съвременните закони закрилят майките?
- Как бащите трябва да участват в отглеждането на малките деца според традицията.
- Какво още трябва да се научат днес?

Попълнете теста и след това дискутирайте по групи проблема: “Може ли сега да се приеме, че родителите имат икономическо отношение към децата и какво се е

променило?”

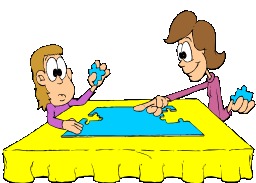
Какво означаваме с термина “икономическо отношение към децата”?

- да се дават повече пари на децата;
- да се купуват повече играчки, дрехи и сладкиши на децата;
- да се дават икономически познания на децата;
- децата да допринасят с труда си за семейната икономика;
- децата да участват наравно с възрастните във всички трудови дейности;
- децата да имат повече свободно време за уроците си.

Анализирайте текста и дискутирайте по проблемите след него.

“Помня едно говедо, като го водехме да го

учим да оре. Като ще ме нарами с рогата, ей там ще ме хвърли.

Баща ми: “Айде пак!” На две годинки беше и го учехме да оре. То кат се разяри, оти беше яко и така като рече с главата, ще ме хвърли хей тамка на. Хайде пак, пак ще го почна. Бубайко отзад с остена удри да не ме бодне, па то, яко бодне [...] На другия ден ореш, ходиши... Те орат отзад, а ти водиши воловете отпред, да не бегат воловете. Ходиши отпред, а бащата и брата одева...” (Зейнеп, р.1932, Искам...)

“Ке идаа бащата и чичото на пазар, я ке хвана воловете-киора, целденки ора с воловете, метам плуго...и днеска, и утре така...сирачка работа.” (Милятка, р.1924, Искам...)

“Децата, те са всички с говедата тогава - голо, босо, няма папуци, няма цър-

Детска игра, Якоруда

вули. Кои бяха по-богати, имаха цървулки, а на като мен тия - голо, боси. ..трън...търчиш, вървят ти воловете нейди, ша търчиш, не признаваш ни тръни, ни камен, ни нищо” (Зейнепа, р.1932, Искам..)

- Какво е участието на малката Зейнепа в домашното стопанство?
- С какво чувство тя си спомня за това? Доволна ли е от себе си?
- Обикновено явление ли е било децата да се справят с такава работа?
- Вие как помагате на семейството си?
- Какви задължения и отговорности имате вкъщи и на полето?

Анализирайте текстовете по групи и проведете дискусия по въпросите след тях.

“...Първата година, първия ден кога ме откара баща ми в училището и ми каза - на тоя чин седни, и седнах. Тури си молива тукана...турих го. Ама не щещи ли, моливчето да ми падне в една дупка. И сега...не знам изде да си мушина ръката и рева колкото мога. Дойде някой...и не помня кой е дошъл да ме пита, оти рева. Думам: “Оти молива си загубих”. Изкараха ми го и съм се успокоила.” (Зейнеп, р. 1932, Искам..)

“Изкарал съм до четвърто отделение. Одехме със стоката. Одех чобанче и то босо, немах гуменици, напраем цървуле от язано, от крава, и то изсахне...и ни преяжда ножичките. Ходехме боси, тръне отдолу. Е така живеехме мизерно през детското време. Не се обръщаше внимание към децата да се учаа, повече със стоката одехме. И така изкарахме детския живот мизерно.” (Джамал, р. 1918 г., Искам...)

- От какво се вълнува Зейнеп в първия учебен ден?
- Дали причината да плаче е била в пропадналия молив?
- Какво знаете от близките си за живота на децата, които са родени през 30-те и 40-те години?
- С какво се е променило училището за следващите поколения?
- Спомняте ли си своя първи учебен ден?

- Напишете съчинение на тема: “Моят първи учебен ден” като си спомните чувствата, с които сте отишли на училище.

Анали-
зирайте
текста и
прове-
дете
диску-

сия по въпросите след него.

“Лятно време ни изгояра рамената, щото бяхме дрипави. И майка ходеше на работа и мен ме оставяше да варя вечерята. И с децата от махалата сме си играли на разни игри – тогава имаше тая игра с камъчета, “Намери си квачка пиленцата”, “Куцканица”, “Мижаница”, “Къртичка”, “Гърне”. Ходехме и на седенки, царевича люцехме, калъпявахме тютюн...” (Фатма, 1938, Искам...)

· В детството си Фатма често е оставала понякога вкъщи да наглежда яденето. Време за игри с другите деца от махалата ѝ е оставало, но споменът за развлеченията е вплетен в спомените за работата. Защо?

· Какви са игрите, за които тя си спомня?

· Къде са играли децата?

· Познавате ли някои от тези игри?

· Споменава ли Фатма за своите детски играчки?

· Какви са били игрите и играчките на децата някога?

· От какво са били направени, купени ли са били?

· Какви развлечения имат децата днес?

· Как са повлияли телевизията и компютрите?

· Какви са новите игри на днешните деца?

· Напишете есе на тема: “Моята любима играчка и игра”.

· Запишете спомените на вашите баби и дядовци за играчките и игрите, които са играли.

· Запишете спомените им за училището и ги използвайте при дискусиите.